

SAKARYA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
D E R G İ S İ

Yıl : 1996

Sayı : 1

MELEK DÜŞÜNCESİNİN FARKLI İNANÇLARDAKİ TEZAHÜRLERİ

Yrd. Doç. Dr. Ali ERBAŞ*

GİRİŞ

"Melek" kelimesini kavram olarak ele almadan önce, etimolojik yapısını ve bazı dillerdeki karşılıklarını vermekte fayda vardır.

"Melek" kelimesinin İbrânicé'deki karşılığı "göndermek" manasına gelen ve muhtemelen "lo'ah" kökünden türemiş olan "mal'ah" kelimesidir ve "Tanrı'nın elçisi" anlamına gelmektedir. "Tanrı'nın arzusunu yerine getirmek üzere gönderilen elçi", "Tanrı ile insan arasında bir arabulucu" manalarını ifade etmektedir¹. Grekçe'de ise, "angelos" kelimesiyle karşılanmakta ve "haberci" manasına gelmektedir. Bu kelime daha sonra Latince'ye "angelus" olarak geçmiştir². Latince'den Batı dillerine "ange" (fr.), "angel" (ing.) ve "engel" (alm.) şeklinde intikal eden bu kelimenin daha eski dillerden olan Sanskritçe'deki karşılığı "Kutsal Ruh" manasına gelen "angiras", Persce'deki karşılığı ise, "postacı, haberci" anlamlarına gelen "angaros" kelimeleridir³. Ayrıca Latince'deki "legatus" (elçi) ve "nuncius" (mesajcı) kelimelerinin de bazen melek manasında kullanıldığı ifade edilmektedir⁴.

Kur'ân-ı Kerim'de kullanılan ve dolayısıyla arapça olan "melek" kelimesinin sülâsî kökü de "göndermek" manasına gelen "lâaka"dır ve bu kelime bir çok ayette geçen "melâike" kelimesinin müfredidir⁵. Kelime "elvûke" mesdarından me'âl vezninde⁶ sıfat-ı müşebbehedir⁷. Kisâi'ye

* SAÜ İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

1 Şuşan, Abraham Even, *Milon Hadaş (Yeni Lügat)*, Kudüs 1962, I/795.

2 Xavier Leon Dufour, *Vocabulaire de Theologie Biblique*, Paris 1962, s. 44.

3 Davitson, Gustav, *A. Dictionary of Angeles*, London 1967, s. 21.

4 A. Vacant, "ange", *Dictionnaire de la Bible*, Paris 1912, I/567.

5 İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânü'l-Arab*, Beyrut, X/496; M. Murtazâ ez-Zebîdî, *Tâcü'l-Arûs*, Beyrut, VII/182.

6 *Lisânü'l-Arab*, X/496; Râgıb el-İsfehânî, *el-Müfredât*, İstanbul 1986, s. 24.

(189/805) göre bunun aslı "elvek" masdarından "meleku"dur⁸. "Lâm" harfi takdim olunup, hemze geri bırakılmış ve "mel'ek" şeklinde okunmuştur⁹. Sonra kolay okunsun diye ve çok kullanılan bir kelime olduğu için hemze bırakılarak "Melek" şeklinde gelmiştir¹⁰. İbnü's-Sikkât (244/858) ise, "melâike" kelimesinin "mel'eketü" nün çoğulu olduğunu söylemektedir¹¹. Ragıb el-İsfehânî (502/1108) de "melek" kelimesinin "milk"den türediğini belirtmektedir¹².

Bu kelime Kur'ân-ı Kerim'de 12 defa müfred olarak hemzesiz "melek" şeklinde kullanılır. 2 defa tesniye (melekeyn) halinde¹³ ve bunların dışında hep cemi' olarak bulunmaktadır. Bütün bu ifadelerden, kelimenin tüm dillerde genel olarak "haberci", "elçi", "gönderilen", "mesajcı" manalarına geldiği anlaşılmaktadır.

Melek Düşüncesini ilâhî kaynaklı dinler açısından ele almadan önce, bazı eski kültürlerde bu varlıklarla ilgili ne gibi inançların olduğuna değinmekte fayda vardır.

Yakın Doğu'nun putperest dinlerinde semâvî elçilere dair kavramlar çok erken dönemlere kadar gitmektedir. Meselâ, Mezopotamyalı ve Hititli her ilah, derece itibariyle kendisinden daha aşağıda bulunan bazı elçilere (Sukallu) ve taht taşıyıcılarına (Guzallu) sahipti. Bzi Hitit metinlerinden anlaşıldığına göre Ön Asya'da iyilik ve kötülük meleklerinin varlığına inanılmaktadır. Bu düşünceye göre kötülük melekleri, kendilerini tayin eden Tanrıça'nın istemediği evlere, iyilik melekleri ise aynı Tanrıça'nın istediği evlere gönderilir. Mezopotamya'daki "Adapa" mitolojisinde (bir Babil efsanesi kahramanı) melekler ve semâvî varlıkların özel yiyecekler yemesi olayı dile getirilmektedir¹⁴. Bazı Hitit metinlerinde Ejderha İllüyanka'nın hikayesinde, meleklerin cinsî ilişki kurabildiklerinden bahsedilmektedir. Eski Ahit'te sözkonusu edilen "çiftler halinde dolaşan melekler"¹⁵ fikri, Ras Shamra metinlerindeki ilahî elçileri andırmaktadır. Daha sonraki semitik folklorlarda mevcut bulunan benzerlikler ise, daha eski

7 et-Tehânevî, *Keşşâfu Istilâhâti'l-Fünûn*, Kelküta 1962, II/1337.

8 İbn Ceñir et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli'l-Kur'ân*, Beyrut 1978, I/155.

9 *Lisânü'l-Arab*, XI 496; *Tâcü'l-Arûs*, VII/182.

10 *Lisânü'l-Arab*, XI/496.

11 *Tâcü'l-Arûs*, VII/182; *Keşşâfu Istilâhâti'l-Fünûn*, II/1337.

12 *el-Müfredât*, s. 719.

13 Bakara (2), 102; A'raf (7), 20.

14 T.H. Gaster, "angel", *The Interpreter's Dictionary of the Bible*, New York 1962, I/129-130.

15 Tekvin, 19:1.

kavramları hatırlatmaktadır. Çöl boyunca İsrail kervanlarının seyahatine katılan melekler "Nebati" metinlerindeki İlah "Sialkum"un karşılığıdır. Bu tip melekler daha sonraları Yahudi kitaplarına intikal eder ve mesela, Tekvin; 16: 7'de pınar başlarında; Tekvin, 18: 1-2'de meşe ağaçlarında; I. Krallar, 19: 1, 4-5'de ardıç ağaçlarında; Çıkış, 3: 2'de yanan çalılar arasında ortaya çıkar ki, bunlar veli kişiler ve cinlerle ilişkili inançlardır. Baltık kıyılarındaki Töton halk biliminde ise, ilahî kaynaklı dinlerde bulunan koruyucu melek düşüncesine rastlanılmaktadır¹⁶. Mezopotamya tasvirî sanatlarında arkaları birbirine dönük iki arslan, boğa yahut geyiğin sağrılarına pençeleriyle basar vaziyette resmedilen "anka kuşu"nun da iyi insanlar için bir koruyucu melek hüviyeti taşıdığı belirtilmektedir¹⁷. Dörtbin beşyüz yıllık geçmişi olan Ebla Krallığı'na ait çivi yazılı tabletlerde Mİ-KA-EL adında bir melekten bahsedilmektedir Halbuki bugün mevcut olan ilahî kaynaklı kitapların en eskisi bulunan Tevrat'ın Hz. Musa'ya gönderilişi bile bu tarihten binbeşyüz sene sonraya dayanmaktadır¹⁸.

Eski Ortadoğu dinlerinde de melek ve benzeri varlıklarla ilgili bazı bilgilere rastlanılmaktadır. Babil, Sümer, Asur, Eski İran ve Yahudilik öncesi Filistin kavimlerinin konuyla ilgili tutumları dikkat çekicidir. Şimdi bu toplumları, melek ve benzeri varlıklar hakkındaki düşünceleri açısından ele alalım.

A- BABEL, SÜMER VE ASUR'DA MELEK VE BENZERİ VARLIKLAR

Babil ve Asur'da tanrılar ve insanlar arasında sürekli bir ilişki kurulmaktaydı. O derece ki, her ferdin kendisine ait koruyucu melek rolü oynayan bir tanrıçası bulunmaktaydı. Bu bağlılığı ifade etmek için de şu sözleri söylerlerdi: "Ey sağımda bulunan tanrım, ey solumda bulunan tanrım, ey yanımda bulunan koruyucu tanrım"¹⁹.

Babil ve Asur'da "Utukku" denilen ve Sümerce "udug" kelimesiyle ifade edilen, cine benzer varlıklar bulunmaktadır. Bunlar insanla yüzyüze, kanatlı boğalar şeklinde, saraylar ve mabetlerin girişlerinde bekçilik yapar tarzda temsil edilmişlerdir. Sümer çağında bile kötü cinler ve iyi cinler olarak telakkî edilen bu varlıklar bir ayırımı tabi tutulmuş, bunların birinci

¹⁶ T.H. Gaster, *IDB*, I/129-130.

¹⁷ Sargon Erdem, "Çift Başlı Kartal ve Anka Üzerine", *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi*, sy. 8 (Ağustos 1990), s. 79.

¹⁸ *Bilim ve Teknik*, sy. 118, 1977; 131, 1978; 149, 1980.

¹⁹ Eduard Dhorme, *Les Religions de Babilonie et d'Assyrie*, Paris 1945, s. 15.

kısımının insanları koruduğunu, ikinci kısmının ise, insanlara işkence yaptığına inanılmıştır. Kötü cinler (utukku) diye bilinen bu ruhî varlıklar daha sonra kötü melekler veya şeytanlar olarak kabul edilmiştir. Mana itibarıyla cin, melk ve şeytanın her üçünü de kapsayan bu ruhî varlıklar yedi gruba ayrılmışlardır; zira kutsal metinlerde bunlarla ilgili olarak "onlar yedidir, onlar iki defa yedidir" ifadesi geçmektedir. Bu yedi tür varlık hasta bir insana saldırdıkları zaman "ashakku"nun o hasta insana başından, "Namtoru"nun boğazından, "Utukku"nun boynundan, "Alû" nun göğsünden, "Etimmu"nun kemerinden, "Gallu"nun elinden, "İlu"nun ayağından yaklaştığına inanılırdı. Bunların dışında insana zulmeden bazı ruhî varlıklar daha vardır ki, birinci sırada bulunan "utukku" ile "etimmu" arasında "maqlu" vardır. "Şedu" ve "Rabîsu" da araya girer. "Şedu" tapınakların ve sarayların kapısına yerleşmiş devlerden biridir, bazen kötü olur. Bu hallerde kendisine yalvarmak gerekir. "Rabîsu" nöbetçilik yapar ve yol üzerinde av bekler. Ayrıca "Lilû", "Lilîtu" ve "Ardat Lili" isimleriyle belirtilen üçlü bir grup daha vardır ki, bütün bunlar Babil, Asur ve Sümer dinlerinde mevcut olan, görevleriyle tanıtılmaya çalışılan, bazen cin, bazen melek ve bazen de şeytan olarak yorumlanan görünmez varlıklardır²⁰.

Yahudilik'te bir melek grubu olarak bildirilen "Serafilere" de Babilliler'in Gılgamış destanlarında geçmektedir²¹. İslam'da melek olarak kabul edilen Harut ve Marut'un temelini de Babil ve İran inançlarına dayandığı ileri sürülmüştür²². Semavî olayların mitoloji ile yorumlandığı en eski çağlarda, bereketli yağmur getiren bulutların, insan muhayyilesinde "yağmur/rahmet meleği" şeklinde "iyi anzu/anka"; felaket getiren fırtına bulutlarının da "kötü anzu/anka" motiflerini doğurmuş olduğu ve Sümer menşeli bu efsanenin en az beşbin yıllık bir zaman dilimi içinde bütün Ön Asya'ya ve İran üzerinden Orta Asya, Güney Sibiryaya ve Hindistan'a kadar çok geniş bir bölgeye yayılıp günümüze kadar yaşadığının anlaşılmasında olduğu belirtilmektedir²³.

B- ZERDÜŞTLÜK'TE MELEK VE GÖRÜNMEYEN VARLIKLAR

Zerdüştlük'teki melek inancına eski Zent Avesta metinlerinde ve Gatalar'da rastlanılmaktadır. Aklın en üstün efendisine hizmet eden yedi

²⁰ Eduard Dhorme, *a.g.e.*, s. 266-267

²¹ T.H. Gaster, "angel", *JDB*, I/132.

²² Baron-Salo Wittmayer, *A Social and Religions History of the Jews*, New York 1957, II/82.

²³ Sargon Erdem, a.mak., *a.dergi*, sy. 8, s. 79.

baş melek olduğu, ameşa Spentalarda geçmekte, ve "kutsal ölümsüzler" diye isimlendirilmektedir. Bunlar iyi, akıl, adalet, ilahî irade ülkesi, tevazu (veya dindarlık), mükemmeliyet, ölümsüzlük şeklinde Ahura-Mazda'nın çeşitli vecheleri ve fonksiyonları olarak telakkî edilir²⁴. Bunları orijinal isimleri ve manalarıyla şöyle sıralamak da mümükündür:

- 1) Spanta Mainyu (Kutsal Ruh).
- 2) Vohu Mânâh (Bilgelik).
- 3) Aşa vahista (Doğruluk).
- 4) Spenta Armaiti (Bağlılık).
- 5) Khşatra Vairya (Yararlı egemenlik).
- 6) Haurvatat (Bütünlük ya da kusursuzluk).
- 7) Ameretat (Ölümsüzlük).

Ruhların kontrolü hususu Zerdüştlük'te "Fravaşi" (Koruyucu Ruh, Ata Ruh) ve "Yazatas" fikirleriyle uzlaştırılabilir. Bu iki ruh suların akışını, bitkilerini sağlarlar, güneş, ay ve yıldızların dolaşacakları yerleri planlarlar. Meleklerin, insanlara şefaatçi olması ve kötülüklerden uzaklaştırmaları fikri Avesta'da mevcuttur²⁵. Buna mukabil Yahudilikteki "şeytanlar" veya "yokedici melekler" imajı, Avesta'da "Deva"lardır. Şeytan, Mastema veya Belial gibi figürlere karşılık Avesta'da "Angra Mainyu" kötü ruh rolünde, "Penta Mainyu" ise, iyi ruh rolündedir²⁶. Ayrıca Ölü Deniz İlahisi'ndeki bir bilgi²⁷, meleklerin ve dindarların birleşip semavî bir koro oluşturmaları fikri, "Mazdek" de dürüst kişilerin Cennette bir yerde "Şarkı Evi"nde buluşacakları²⁸ fikriyle paralellik arz etmektedir²⁹.

C-YAHUDİLİK ÖNCESİ FİLİSTİN KAVİMLERİNDE MELEK VE BENZERİ VARLIKLAR

Eski sâmi toplumlarda dağların birçoğu kutsal sayılmaktaydı. Kaynaklar, çaylar, ağaçlar ve mağaralar da bu kutsallığa dahil edilmekteydi. Buralar aynı zamanda düşmüş meleklerin lanetlenmiş yerleri addedilmekteydi³⁰. Yahudiler Filistin'e yerleşmeden önce Ken'anlıların cinlerle ilgili inançlarından kalıntıları yeniden ele alınıp ihya ediliyordu. Göçebelik döneminde de İsraililer tarafından yıkıcı, yokedici ve harap

²⁴ T.H. Gaster, "ange", *IDB*, I/134.

²⁵ Günay Tümer-Abdurrahman Küçük, *Dinler Tarihi*, Ankara 1988, s. 78.

²⁶ Avesta, Yasht, 3:13; 17:19.

²⁷ Ölü Deniz İlahisi, 11:14.

²⁸ Mazdek, Garomana Yasna, 22:15.

²⁹ T.H. Gaster, "angel", *IDB*, I/134.

³⁰ Adolphe Lods, *Israel*, Paris 1930, s. 89.

edici meleklerin varlığına inanılmaktaydı³¹. Ugarit'ten gelen Ken'anî Baal, ölüm ve karanlık cin'i Mot ve tanrıça Anat bazen melek olarak da yorumlanabilmekte ve Ras Shamra'daki Ken'an metinlerinden anlaşıldığına göre bu varlıklara ait figürler, saraylardaki idari bölünmeyi andırmaktaydı³².

Musa öncesi döneme ait bazı Filistin kavimlerinde, diğer bir takım ruhlar ve şeytanlar inancı da mevcuttu. Nitekim Eski Araplar, çölün cinlerle dolu olduğuna inanmaktaydılar. Buralarda öyle sebepsiz uğultu ve fısıltılar oluyordu ki, mesela, bir yolcu bunu farketmediği zaman, bu uğultu fısıltıların çölde bulunan cinler tarafından çıkarıldığına inanırdı. Bu cinler sık sık hayvan şekli altında tasvir edilirdi. Yabancı hayvanlar, yırtıcı kuşlar ve özellikle yılanlar, kertenkeleler ve akrepler şeklinde cisimlenmekte ya da melez hayvanlar olarak göründükleri kabul edilirdi. Bunların özellikle "delilik" hastalığına sebep oldukları ve yeni evlenenler için bir tehlike arzettikleri iddia edilirdi³³.

D- GÜNÜMÜZDE YAŞAMAKTA OLAN BAZI DOĞU DİNLERİNDE MELEK VE GÖRÜNMEYEN VARLIKLAR KONUSU

1. Hinduizm ve Budizm'de:

Hinduizm, Budizm ve Caynizm gibi evreni tek bir güçle açıklaya dinlerde insana vahiy getiren meleklerden ziyade, cin inancı yaygın biçimde görülür. Caynizm'deki cehennem yaratıkları "narakalar" ve Japon dinlerinde, yeraltındaki tanrılarla ilişki kurduğuna inanılan "Oni", kötü cinleri oluşturmaktadır. Hinduizm'de "asura" adı verilen cinler kendileri gibi kutsal iksir "homa"yı (ya da amarta) elde etmeye çalışan "deva" adlı tanrıların düşmanıdır. Budizm'de cinler insanların aydınlanmaya ulaşmasının engellemeye çalışan güçlerdir. "Mara" adlı cin kızları "Rati" (arzu), "Raga" (zevk) ve "Tanha" (sonsuz hareketlilik) ile birlikte Buda'nın aydınlanmaya erişmesine engel olmak istemiştir³⁴.

Hintlilerin varlıklar hakkındaki sınıflama ve açıklamalarının karışıklığı ve düzensizliğinden yakınan Birûnî, "deva" denilen melekler, bunların bulunduğu yerler ve bunlarla ilgili diğer varlıklar hakkında bilgi verdikten sonra, meleklerin başkanının "Mahadeva" olduğunu, "deva" isminin ondan geldiğini, Hintlilere göre 330 milyon melek bulunduğunu ifade etmektedir.

31 Adolphe Lods, *a.g.e.*, s. 236.

32 T.H. Gaster, "angel", *IDB*, I/131.

33 Adolphe Lods, *a.g.e.*, s. 236.

34 Jhon Boyer Noss, "Demon", *EBr*, VII/227.

Hintlilerin melekler için yemek, içmek, hayat, ölüm ve diğer beşeri halleri caiz gördüklerini, onların bu dereceye ilimle değil, ibadetle varmış olduklarına inandıklarını belirtmektedir³⁵.

2. Çin Dinlerinde:

Bu dinlerde çeşitli nitelikte ruhlardan oluşan genellikle görünmez bir dünya vardır. Bu görünmez dünya bir çok yönleriyle görünür dünyanın dokusuya gerçekten içiçe geçerek örülmüştür. Semavi hiyerarşideki imparator Yeşim ile cehennem bölgelerinin egemeni "Yanlı" (Yama), Pekin'deki "Egemen" in karşılıklarıdır. Her ilçe merkezinde bulunan "Kent Tanrısı" da benzer biçimde rûhî idareciydi. Atalardan ve hayaletlerden oldukça ayrı olarak, bir çok ruh, hayatlarına insan olarak başlamışlardır. Çinliler bu rûhî varlıklarla iletişim kurarlar veya ilahi bir teslimiyet durumundaki "ruh medyumları" aracılığıyla onlara danışır³⁶. Çinde "Kuei-Shen" adlı cinlerin tabiatın her yerinde varolduğuna inanılır. Aydınlıktan korkan bu cinleri uzaklaştırmak amacıyla ışık yakılır. Japonlarda da çok sayıda cin olduğuna inanılır. "Oni" ile "Tangu", insanları cin tutmasına uğratar. Bu cinleri insanlardan ancak rahiplerin çıkarabildiği kanaatini taşımaktadırlar³⁷.

E. İLÂHÎ DİNLERDE MELEK İNANCI

İlahi dinler kavramından maksat Yahudilik, Hristiyanlık ve İslamiyettir. Bu makalede ilahi dinleri sadece melek inancının varlığı nokta-i nazarından ele alabileceğiz. Meleklerin özellikleri, isimleri, sınıflandırılışı ve görevleri gibi hususları bir makalenin boyutlarını aşacağı için, bu konulara son bölümde mukaye şeklinde temas edeceğiz.

1. YAHUDİLİK'TE MELEK İNANCI

Yahudilik'te melek kavramını anlayabilmek için bu kelime ile aynı manada kullanılan bazı terimleri gözden geçirmek gerekir. Eski Ahid'de geçen "Tanrı Oğulları"³⁸, "Göklerin Ordusu"³⁹, "Tanrı'nın Danışmanı"⁴⁰, "Savaşçılar"⁴¹, "Mukaddesler"⁴², "Mecajcılar"⁴³, "Ruhlar"⁴⁴, "Gözcüler"⁴⁵

35 Günay Tümer, *Birûnî'ye Göre Dinler ve İslâm Dini*, Ankara 1986, s. 161.

36 *Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansk.*, (İletişim yay.) İst. 1989, VII/8.

37 Jhon Boyer Noss, a.md., *EBr.*, VII/227.

38 Eyub, 1:6; 2:1; Daniel, 8:13.

39 Ezra, 9:6; Mezmurlar, 150:6.

40 Eyub, 1:6.

41 Tekvin, 33:1-2; I. Krallar, 22:19; II. Krallar, 6:17.

42 Tesniye, 33:2-3; Eyub, 5:1; 15:15.

ve "Gökte Oturanlar"⁴⁶ ifadeleri melekler için kullanılmıştır. İbn Meymun (601/1204) Tevrat'ta melekler yerine "ilahlar" tabirinin de kullanıldığını belirtmekte, "O ilahların ilahıdır"⁴⁷ cümlesinin, "O meleklerin ilahıdır" manasında olduğunu ifade etmektedir. Ona göre Eski Ahid metinlerinde geçen "Rablerin Rabbi"⁴⁸, "feleklerin ve yıldızların efendisi"⁴⁹ sözlerindeki Rabler, felekler ve yıldızlar terimleri de "melekler" manasında kullanılmıştır⁵⁰. İbn Hazm da (456/1063) "Allah hakimlerin hakimidir"⁵¹ sözü ile Eski Ahid'de "hâkimler"den maksadın melekler olduğunu belirtmektedir⁵².

Eski Ahid metinleri incelendiğinde meleklerin hemen her olayda rol oynadığı görülmektedir. Bu düşünceden hareketle Yahudiliğin kutsal kitabının, meleklerin varlığını apaçık bir tarzda telkin ettiğini söylemek mümkündür⁵³. Fakat Yahudi mezheplerinden biri olan Sadukîler tarafından bunların varlıkları defalarca inkar edilmiştir. Bu mezhebin müntesipleri kötü ruhların varlığını da reddetmektedir. Bunların "Melek ve Cin İlmî" (Angeloloji ve Demonoloji) ni kabul etmemelerinin sebebi, bu iki inancın Yahudiliğe Babil ve İran'dan geçmiş olmasıdır⁵⁴. Diğer Yahudi mezhepleri Sadukîler'e "boş inançlılar" demektir. Çünkü onlar melekler konusunda tıpkı ateistler, materyalistler, pozitivistler, rasyonalistler ve panteistler gibi düşünmektedirler⁵⁵. Sadukîler'in dışında diğer bütün mezhepler melek inancını kabul etmektedirler.

Yahudilik'teki melek inancının oluşumu uzun bir tarihi sürece dayanmaktadır. Hz. Musa'dan Hz. İsa'ya kadar, melek inancı büyük ölçüde değişikliğe uğramıştır. Zira Yahudi toplumu Hz. Musa'dan önce politeist bir inanca sahip olup⁵⁶ yıldızlara tapmaktaydılar. Hz. Musa ile İsrail toplumunda monoteizm doğdu. Bu tarihten sonra, eskiden ikinci

43 Yeşu, 6:17; I. Samuel, 11:7; II. Krallar, 7:15; Mezmur, 68: 12; 104:4.

44 Süleymanın Meselleri, 16:2.

45 Eyub, 7:20.

46 Tekvin, 21:17; 22:11; Tobit, 12:20.

47 Çıkış, 17:10.

48 Tesniye, 10:17.

49 Ezra, 7:23; Nehemya, 1:4-5.

50 İbn Meymun, *Delâletü'l-hâirîn*, s. 289.

51 Hakimler, 11:27.

52 İbn Hazm, *el-Fasl fi'l-milal ve'l-ehvâi ve'n-nihal*, Bağdat 1903, I, 49.

53 Bkz. Tekvin, 16:7,9; 19:1; 21:22; 23:11; 15; 24:7,40; 28:12; 31:11; 32:1; 48:16;

İşaya, 6:2; Daniel, 7:10; Hezekiel, 2:4-28.

54 Yaşar Kutluay, *İslam ve Yahudi Mezhepleri*, Ankara 1965, s. 170.

55 A. Boulenger, *La Doctrine Catholique*, Paris 1920, I, 56; Tümer, a.g.e., s. 128.

56 Ekrem Sarıkçıoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, İstanbul 1983, s. 191.

derecede tanrılar olarak bilinen ve kendilerine "Yahova'nın hizmetçileri"⁵⁷ denilen melekler, "Semâvî Ordu"⁵⁸ deyimiyile ifade edilmeye başlandı. Bu motif Eski Ahid'de bazen "Tanrı'nın elçileri"⁵⁹, bazen de Tanrı'nın bizzat kendisi⁶⁰ olarak geçmektedir. Bu kıssalarda meleklerin hususi karakterleri daha çok, Yakınoğu'nun bilgilerinden çıkarılan neticelere benzemektedir. Nitekim İsrailoğullarını Kızıldeniz'de, düşmanlarından korumak için bir bulut içinde saklayan meleğin benzeri⁶¹, Hititler'in tanrısı Hasamilis'tir. Ya'kub'un özel muhafiz meleği⁶² Mezopotamya'luların çoğunun inandığı ve tanrıları tarafından dindarları korumak için gönderilen "refah-sıhhat" (massar-sulmi) bekçilerini yansıtmaktadır. Yine bazılarının iyilik bazılarının da kötülük için gönderildiğine inanılan melekler, Hititler'in Anne-İlâhe'nin maiyyetinde bulunduğu inandıkları iki grup periyi andırmaktadır. Tanrıça, kendisini mutlu eden her eve bir grup gönderir. Bu grup, bütün işlerinde arzu ve istemle insanlara yardım eder. İlâhe, diğer grubu ise memnun olmadığı her eve gönderir, kavgaları kızıştırır. Neticede melekler de iki nokta arasında yolculuk etmek gibi bir anlatımla tasvir edilmektedir⁶³. Bu fikir Ras Shamra metinlerinde yer alan ve ilâhî mesajcı diye ifade edilen varlıkla benzerlik arzemektedir⁶⁴.

Yahudiler esaretten önce hiçbir melek ismi bilmiyorlardı. En azından yazılı eserlerinde böyle bir isim mevcut değildi. Ne zaman ki, Ninive ve Babil esaretine düştüler, o zaman Keldânîler ve İran'luların çeşitli inançlarının etkisi altında kaldılar. Özellikle Zerdüştlük'teki "iyi ruh" ve "kötü ruh" fikri, Yahudiliğe "iyi melek" ve kötü melek" şeklinde intikal etmiştir. Aynı zamanda Zerdüştlük'teki ruhların hiyerarşik tasnifinden de etkilenmiş ve Yahudilik'teki, "meleklerin tasnifi" hususu ortaya çıkmıştır. Sürgünden önce Tanrı göğe çekilmiş, tahtında kral gibi oturan ve oradan yardımcılarını aracılığı ile insanların işlerine müdahale eden bir şekilde tasvir edilmekteyken, sürgün sonrası, buradaki yardımcılarının "melekler"⁶⁵ olarak yorumlandığı görülmektedir⁶⁶.

57 I. Krallar, 22:19.

58 Ezra, 9:6; Mezmur, 150:6.

59 Daniel, 6:22.

60 Tekvin, 18:12; 23:11; 24:12; 32:4; 42:30.

61 Çıkış, 14:9.

62 Tekvin, 48: 16

63 Tekvin, 19:1.

64 T. H. Gaster, "angel", *IDB*, I, 129-130.

65 Tesniye, 32:2.

66 A. Vacant, "ange", *Dictionnaire de la Bible*, I, 589.

Esaret döneminde "ruhlar doktrini" Babilliler'de ve özellikle İranlılar'da çok yaygındı. Esareten önce, Yahudi kutsal kitaplarında bu konuda çok kısır bilgiler bulunmaktaydı. Fakat esaret dönemindeki etkileşimin neticesi olarak, Eski Ahid'de ve özellikle Daniel Kitabı'nda "Rahlar Doktrini" ile ilgili olağanüstü bir gelişme meydana geldi. II. Makkabiler Kitabı'nda⁶⁷ ruhların Tanrı ve maddi alem karşısındaki rolleri büyük ölçüde sözkonusu edilir oldu⁶⁸. Bu dönemde Hz. Musa'dan önce, Yahudi toplumunda mevcut olan politeist fikirlerin Musa'nın gelişiyle kaybolup, monoteist fikirlerin daha da yerleşmesi, aynı doğrultuda, meleklerin, sistematik olarak ele alınıp tanıtılmasını da gerekli kılmıştır. "Tanrı'nın Aşkınılığı" kavramı, meleklerin O'nunla olan ilişkisinin düzenlenmesi fikrini doğurmuştur⁶⁹.

Bu gelişme çeşitli yönleriyle, ortaçağa kadar devam etmiş ve Ortaçağda meleklerin sayı itibariyle çok daha fazla olduğuna inanılmıştır. Bu dönemde Kabalizm cereyanı da melek düşüncesini etkilemiş, kendisine telmihte bulunmuş olan bir çok varlık, melek olarak yorumlanmıştır. Hatta onlara göre bütün dünya melekler ve cinlerle doludur. Her insanın bir meleği vardır⁷⁰. Kabalist Yahudiler, ilk peygamberlerin eğitimcileri olan bazı meleklerle çeşitli isimler bile vermişlerdir. Mesela, Adem'i eğiten meleğe "Raziel", Sam'inkine "Yehiel", İbrahim'inkine "Sidkiel", İshak'inkine "Raphael", Yakub'unkine "Seliel", Yusufunkine "Gabriel", Musa'ninkine "Zinkhiel", İlyas'inkine "Malusiel", Davud'unkine ise "Cerviel" isimlerini vermişlerdir. Bunaların dışında ayrıca eğitimcilik görevi üstlenen altmış meleğin daha olduğuna ve bu meleklerden on'unun bizzat Tanrı'nın ismini taşıdıklarına inanmaktadırlar⁷¹.

Meleklerle ilgili bilgiler Yahudi apokriflerinde ve rabbinik literatürde ise bir hayli geniş tutulmuştur. Hatta bu apokrifler yaklaşık olarak birbirine uygun sistemler içinde, bu bilgileri organize etmeye çalışmışlardır. Böylece Eski Ahid Doktrini, melekî alemin varlığını ve Tanrı'nın emriyle bunların insanlık aleminde de görevli olduğunu kabul etmiştir⁷².

⁶⁷ II. Makkabiler, 10:27-31.

⁶⁸ Bernard Bartmanne, *Precis de Theologie Dogmatique*, Mulhouse 1938, s. 206.

⁶⁹ L.B., "Angelology", *The Jewish Encyclopedia*, New York 1902, I, 590.

⁷⁰ L.B., a. md., *JB*, I, 588.

⁷¹ *Encyclopedie Theologique*, "ange", I, 403-404.

⁷² Xavier Leon Dufour, *Vocabulaire de Theologie Biblique*, Paris 1926, s. 46.

2. HRİSTİYANLIK'TA MELEK İNANCI

Hristiyan inancına göre melekler, emirlerini yerine getirmek ve kendisini övmek için, Tanrı tarafından yaratılmış saf ruhlardır. "Melek", "mesajcı" ve gönderilmiş gibi manalara gelmektedir. Bu manalar, meleklerin tabiatlarıyla değil, görevleriyle alakalıdır. Onlar tamamen rûhî cevherlerdir⁷³. Metinlerin birçoğunda "melek" teriminin yorumu üzerinde Kitab-ı Mukaddes tefsircileri farklı görüşler belirtmektedirler. Bazıları meleği "semâvî elçi", bazıları bir "insan", bazıları da "Tanrı'nın oğlu" olarak yorumlamaktadırlar⁷⁴. Fakat Rasüllerin işleri kitabında meleğin, Tanrı'nın bizzat kendisiymiş gibi düşünülmesine sebep olan bir ifade yer almaktadır: "Ve kırk yıl dolunca Sina Dağı çölünde, çalı ateşi alevinde kendisine bir melek göründü. Ve Musa gördüğü zaman bu görünüşe şaşı. Bakmak için yanaşınca Rabb'in sesi geldi. 'Ben senin atalarının Allah'ı, İbrahim'in, İshak'ın ve Yakub'un Allah'yım', dedi"⁷⁵.

Kilise Babaları melekler için bazı sıfatlar atfetmektedirler. Arabulucular, faziletler, ruhlar gibi isimlerle onları anmaktadırlar. "İyi melek" ve "kötü melek" kavramlarına Hristiyanlıkta da yer verilmekte, imtihana tabi tutulduktan sonra iyi meleklerin, göğün mutluluğuna eriştiklerine inanılmakta, bu sebeple onlara "Tanrı'nın oğulları"⁷⁶, "Mukaddesler"⁷⁷, "Seçkin melekler"⁷⁸, "Göğün Melekleri"⁷⁹, "Göğün Sakinleri"⁸⁰ ve "Semâvî Kudüs'ün Yerleşikleri"⁸¹ denilmektedir.

İncillerde melek yerine kullanılan başka tabirler bulunduğu gibi, bu kelime bazen başka şahıslar içinde kullanılmıştır. Bunları şöyle sıralamak mümkündür.

1. Kilise'nin görevlileri ve önderleri için kullanılmıştır⁸².

2. Vaftizci Yahya, İsa Mesih'in haberci meleği olarak telakki edilmektedir⁸³.

⁷³ A. Boulenger, *Abrege de la Doctrine Chretienne*, s. 39; *Expositions de la doctrine Chretienne*, I, 64.

⁷⁴ *Encyclopedie Theologique*, "ange", I, 109.

⁷⁵ Rasüllerin İşleri, 7:30.

⁷⁶ Luka, 20:36.

⁷⁷ Yuhanna'nın Vahyi, 13:7.

⁷⁸ II. Makkabiler, 11:6; 15:23.

⁷⁹ Matta, 22:30.

⁸⁰ Markos, 12:25; Yuhanna'nın Vahyi, 12:12.

⁸¹ İbranilere Mektup, 12:22.

⁸² Korintoslulara I. Mektup, 11:10; Yuhanna'nın Vahyi, 1:20.

3. İsa'nın havarilerinin, Kudüs'ün kapısında bulunan oniki meleği temsil ettikleri ileri sürülmektedir⁸⁴.

Hristiyanlık'ta meleklerin varlığına inancın kaynağını Kitab-ı Mukaddes metinleri, gelenek ve akıl teşkil etmektedir. 1870 Vatikan Konsilinde, Tanrı'nın zamanın başlangıcında maddî ve manevî varlıkları yarattığı kabul edilmiştir. Maddî varlıktan maksat dünya, manevî varlıklardan maksat da meleklerdir⁸⁵. Tanrı insanları akıllı varlıklar olarak yaratmıştır, ancak insanlar akıl ile herşeyi anlayamamaktadır. İnsanlar için gizli olan konularda Tanrı, kendisinin güzelliğinin ve yüceliğinin farkında olan, bu yolla O'na tapmayı gaye edinen, insanüstü ve kaabiliyetli ruhlar yaratması gerekirdi. Çünkü kainatın uçsuz bucaksız boşluklarını ne insana ait gözün, ne de hafızanın anlayıp tanıyabilmesi mümkündür. Melekler bu anlamda insanın yardımcılarıdır⁸⁶.

Hristiyan ilahiyatçıları, meleklerin varlığını, deneylerin sonuçlarına dayanan (a posteriori) delil yoluyla ispatlamaya çalışmaktadır. Onlar meleklerin, diğer varlıklar, özellikle insanın yaşadığı dünya üzerinde meydana getirdikleri etkilerden ve sonuçlarından hareket etmektedirler. Ancak bu iddiayı açık bir şekilde ispatlamanın ne kadar zor olduğunu da itiraf etmektedirler. Onlara göre iyi olayları ve sonuçlarını mutlaka iyi meleklerle maletmek gerekir. Çünkü bunlar doğrudan doğruya rûhânî sebepler olarak Tanrı'ya ait kılınabilir. Bu sebeple rasyonel deliller içinde, meleklerin varlığını apaçık bir şekilde ispatlayan bir durum görememektedirler. Akıl yoluyla bunu ne ispata çalışmak ne de reddetmek mümkündür, o halde onların mevcudiyetinin kabulünü vahyin verilerine dayandırmaktan başka yol yoktur⁸⁷.

Kilise babalarından Athenagore (ö. 180 yılları), kilise doğmasından hareketle, meleklerin doktrinini şu şekilde açıklamaktadır: "Biz ateist değiliz, Tanrı'ya (Baba-Oğul-Ruhu'l-Kudüs), meleklerle ve Tanrı'nın hizmetçisi olan bütün ruhlara inanırız⁸⁸.

Grek babalarından Jean Chrysostome (347-407), Kudüs'lü Cyrille (315-386) ve Epiphane (315-403) meleklerden çok az söz etmektedirler.

83 Matta, 11:10; Markos, 1:2; Luka, 7:27.

84 Yuhanna'nın Vahyi, 21:12.

85 A. Boulenger, *Abrege de la Doctrine Chetienne*, s. 40.

86 *Precis*, s. 291-292.

87 *Precis*, s. 292.

88 *Precis*, s. 289.

Onlar bütün rûhî varlıkları genellikle "teslis (üçleme)" tasavvuru içinde eritmişlerdir⁸⁹.

Latin babaları arasında meleklerle en fazla ilgilenen Augustin olmuştur. Ona göre meleklerin mevcudiyeti bütünüyle ve apaçık anlaşılabilir. Ancak ezeli ve ebedi âhiret mutluluğunun müşterek elde edilmesinde onlarla her zaman için beraber olmak mecburiyeti vardır⁹⁰.

Hristiyanlık'taki melek düşüncesi gerçekte Yahudilik'tekinin bir devamı olarak görülmektedir. Ancak bu etkilenme, Eski Ahid'in kanonik (sahih sayılan) kitaplarından ziyade, apokrif (uydurma) kitaplarına dayanmakta ve Yahudiliğin son dönemlerindeki itikadi durumu doğrultusunda şekillenmektedir. Yeni Ahit'teki "Rabbin Meleği" teriminin Eski Ahit'teki "Yahve'nin Meleği" veya "Tanrı'nın Meleği" terimlerine denk düşmesi, yine Mihael ve Gabriel isimli meleklerin her iki dinin kutsal kitaplarında da gerek lafız gerekse rolleri açısından hiç bir değişiklik göstermemesi bu görüşü desteklemektedir⁹¹.

Hristiyan mezhepleri arasında melekler konusunda çok az farklılık vardır. Bazı mezheplere göre melekler sadece kurtuluş sahnesi üzerinde figüranlık yapan varlıklardır⁹². Mesela, meleklerin varlığı ve tabiatı ile ilgili Katolik doktrini IV. Lateran (1215) ve Vatikan (1870) konsilleri vasıtasıyla formüle edilmiştir. Bu konsillerde meleklerin mevcudiyeti, ruh ve bedenden meydana gelmiş insandan farklı bir özellikte, tamamen manevi varlıklar oldukları onaylanmıştır. Katolik ilahiyatçılar, melekler bilgisinin Musa'dan itibaren İsa'ya kadar sürekli bir gelişme gösterdiğini kabul etmekte; ancak meleklerle imanın ilkel politeizmin basit bir değişikliğe uğraması şeklinde düşünülmesini de reddetmektedirler⁹³.

Görülüyor ki, Hristiyan yazarlar, meleklerle ilgili düşüncelerini, Yeni Ahid'i meydana getiren kitaplarla birlikte, kendi çağlarında çok rağbet gören Yahudi apokrif metinlerine dayandırmaktadırlar. Inciller içinde meleklerden en fazla söz eden "Yuhanna'nın Vahyi" kitabıdır. Bu kitap, çeşitli zamanlarda melekler hakkında söylenen bazı kuşku sözlere karşı adeta onların varlığını ispatlamaya çalışmaktadır.

⁸⁹ *Precis*, s. 289.

⁹⁰ *Precis*, s., 289.

⁹¹ *Encyclopedia of Biblical Theologie*, "angel" s. 27; *Esprit et Vie*, sy. 16, 1988, s. 251.

⁹² *Esprit et Vie*, sy. 16, s. 227.

⁹³ A. Vcant, "ange", *DB*, I, 578-579.

3. İSLAM'DA MELEK İNANCI

Meleklerin varlığı konusu Kur'an ve Sünnet'in apaçık delilleriyle ortaya konulmuşsa da, İslam alimleri, onların mahiyeti ve tanımı ile ilgili değişik görüşler ileri sürmüşlerdir. Taftazânî'ye (791/1389) göre melekler "muhtelif şekillerde görünen, meşakkatli işlere gücü yeten, Allah katında kıymetli, devamlı ibadet eden ve itaatten ayrılmayan, erkeklik ve dişilikle sınıflandırılmayan latif cisimli varlıklardır"⁹⁴. Ali b. Ebî'l-İz el-Ezreğî'nin (722/1322) tanımı ise şöyledir: "Melekler, kendilerini gönderenin emrini yerine getiren, kendileri için değil, Allah için çalışan, O'na itaat ederek saf tutun ve tesbih eden, ikram olunmuş kullardır"⁹⁵. Muhammed Kanbûrî Antaki'ye (1172/1159) göre "melekler nûrânî, cisim bulanıklıklarından uzak, cinsiyeti olmayan, çeşitli şekillerde görünmeye muktedir, zor işlere gücü yeten, ilimde kemal sahibi, günahlardan uzak, itaat ve ibadette devamlı olan varlıklardır"⁹⁶. Fârâbî (339/950) melekler hakkında "onlar, cevherleri ulûm-i ibdâiyye'den (Cenâb-ı Hakk'ın aletsiz, maddesiz, zamansız, mekansız yaratması ile ilgili ilimler) olan suretlerdir. Nakışlar bulunan levhalar gibi değil, ilimlerle dolu göğüsler gibi de değil, belki bizzat kendi kendilerine kaim olan, Allah'ın yarattığı, maddesiz, zamansız, mekansız ilimlerdir ki, yüce emri muhafaza ederler de onların hüviyetlerinde mûlahaza ettikleri anlaşılır; fakat kudsîyenin ruhu onlara uyanıkken muhatabe eder, beşerin ruhu ise uykuda muhatabe eder"⁹⁷ tarzında bir bilgi vermektedir. Makdisî de (355/966) "Kendilerinden istenilen şeye taatte bulunma ve boyun eğme konusunda gayret sarfettikleri için bu varlıklara "melek" denilmiştir" der⁹⁸.

Kur'an'ın çeşitli ayetlerinde meleklerle bazen "rasul" bazen de "rusûl" kelimeleriyle telmihte bulunmaktadır. Hac suresinde "Allah, meleklerden ve insanlardan elçiler seçmiştir"⁹⁹ buyrulurken "melekler" ve "elçiler" terimleri beraber kullanılmaktadır. Ayrıca En'an 61, Şûrâ 51 ve Mürselât 1 ayetlerde meleklerden "rasûl" veya "rusûl" diye söz edilmektedir.

Allah Teâlâ, kulları için gerekli olan iman esaslarını Kur'an'da açık bir tarzda vahyetmiştir. Nitekim Bakara suresinde bu husus şöyle ifade edilmektedir:

⁹⁴ Şerhu'l-Makâsîd, II, 199.

⁹⁵ el-Ezreğî, Ali b. Ebî'l-İz, Şerhu Akîdeti't-Tavâbiye, Beyrut 1987, II, 407-408.

⁹⁶ el-Antâkî, Muhammed Kanbur, Melek ve Cin Risalesi, 3b.

⁹⁷ Farabi, Risaletü'l-Füsulü'l-Hikem, Mısır, s. 62-63.

⁹⁸ el-Makdisî, el-Bed' ve't-Tarih, Paris, 1919, I, 170.

⁹⁹ Hac 22/75.

"O peygamber de, kendisine Rabb'inden indirilene îman etti ve mü'minler de îman ettiler. (Onlardan) her biri Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine inandı..."¹⁰⁰

Bu ve benzeri ayetlerden anlaşılmaktadır ki, meleklerin varlığını kabul etmek imanın erkanındandır¹⁰¹. Nisâ Suresinde de "Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve ahiret gününü inkar eden kimse apaçık sapıklıktadır"¹⁰², buyurularak bu gerçek teyid edilmektedir. Kur'an'da 33 surede, 75 ayette farklı münasebetlerle meleklerden söz edilmektedir. Birçok hadiste bu meleklerle imanın, müslüman olmanın şartlarından biri olduğu vurgulanmaktadır.

Makdîsî, meleklerin varlığını kabul edip etmeme konusunda bir tereddüdün olmadığını, ancak bunların kadimliği veya hâdisliği veyahut da hey'eti hakkında ihtilaf edildiğini belirtmektedir¹⁰³. Allah'ın, bu ayetlerde bildirdiği şeylerden herhangi birine inanmamak, diğerlerine inanılsa bile küfürdür¹⁰⁴. Bunun için melekleri inkarla, imanın diğer bir hükmünü inkarın farkı yoktur. Melekleri inkar eden kimse dolayısıyla vahyi, peygamberliği, ruhları ve kıyameti de inkar etmiş olur¹⁰⁵. Nitekim Nisâ suresinin 136. ayetinin ilk cümlesinde Allah'a, kitaplara ve peygamberlere iman hususu zikredilmiş, fakat meleklerle iman şartı beyan edilmemişti. Aslında kitaplara iman; meleklerle ve ahiret gününe imanı da tazammun eder. Bundan dolayıdır ki Allah'ın kitaplarına inanan, o kitaplarda mezkur meleklerle ve ahiret gününe de zarureten inanacaktır. Hal böyle iken ayetin ikinci cümlesinde, meleklerle ve ahiret gününe iman hususu ayrıca tasrih edilmiştir. Çünkü bir tehdid ve azarlama ifadesi kullanılmakta ve tevhid unsurlarının bütünü beyan edilmektedir¹⁰⁶.

A. Habenneke el-Meydânî, bu konudaki görüşlerini şöyle dile getirmektedir:

"Allah beşeri, kendi içlerinden elçiler göndermiştir. Kendisi ile bu elçiler arasındaki rabıtayı sağlamak ve peygamberlik görevini onlara tebliğ etmek için de melekleri görevlendirmiştir. Allah'ın insanlar için vaz' ettiği şeriatını bu peygamberlere onlar vahyerderler. Kur'an-ı Kerim bu hususu

¹⁰⁰ Bakara 2/258.

¹⁰¹ el-Ezreğî, *a.g.e.*, II, 401.

¹⁰² Nisâ (4), 136.

¹⁰³ Makdîsî, *a.g.e.*, I, 169.

¹⁰⁴ Taberî, *Tefsir*, V, 215; Neseî, (*Mec. Tef.*), II, 185.

¹⁰⁵ M. Reşid Rızâ, *Tefsîru'l-Menâr*, Kahire 1960, II, 113.

¹⁰⁶ Seyyid Kutub, *Fi Zilâli'l-Kur'ân*, İstanbul, 2. baskı, III, 496.

şöyle açıklamaktadır: "Allah, melekleri, kullarından dilediği kimseye, kendinden bir vahiyle 'Benden başka tanrı olmadığına dair (kullarımı) uyarın ve benden korkun' diye gönderir". Allah'ın insanlarla ilgili birçok vazifeyi meleklerle yüklemesi de bu hikmetin gerekçelerinden biridir. Mesela, rahimlerdeki ceninlere ruh üfleme, kulların amellerini mürakabe etmek, onları korumak, ruhlarını kabzetmek vs. Bizizm için gayb olmalarına rağmen, bize haber verdiği yaratıklarına iman etmemiz konusunda, Allah'ın bizi imana tabi tutması da bunlara ilave edilebilir. Zira Allah bize bu yaratıkların varlığını haber vermiştir ve bizi de onlara inanmakla mükellef kılmıştır"¹⁰⁷.

Beşerin tabiatı meleklerin tabiatına muhalif olduğu için Allah Teala vahyi insanlara ulaştırmada elçilerini doğrudan doğruya meleklerden seçmemiş; meleklerle insanlar arasında, yine insanlar cinsinden bir elçi görevlendirmiştir. Meleklerin insanlara ulaşması kolay değildir. Bunun için Cibril'in, kendi meleklik sıfatıyla gelmesi Hz. Peygamber'i çok meşakkat içerisinde bırakıyordu. Cibril'i, kendi suretinde gördüğü zaman korkmuş, hanımına gelmiş ve "Beni örtünüz, beni örtünüz" demişti. Görülüyor ki, melek ve insan tabiatları birbirine zıt oldukları için, Allah (cc) elçisini insanların cinsinden göndermeyi takdir etmiştir. Eğer yeryüzünün sakinleri melekler olsaydı o zaman onlara "rasul" olarak melek gönderirdi¹⁰⁸.

Meleklerle iman konusunda Suyûti'nin (911/1505) görüşlerini ise şöyle nakledebiliriz:

"Meleklerle iman etmiş olmak için:

1. Onların mevcudiyetini,
2. İnsanlar ve cinler gibi, Allah'ın kulları ve yaratıkları olduğu, ancak mükellefiyetlerini ve me'muriyetlerini Allah'ın takdir ettiği nisbette gerçekleştirebildiklerini,
3. Allah'ın, beşerden dilediği kimselere, meleklerden elçiler gönderdiğini kabul etmek gerekmektedir"¹⁰⁹ der.

Bunun için her müslümanın melekler arasında hiçbir ayırım yapmadan, onları sevmesi gerekir. Çünkü meleklerin hepsi, Allah'ın emriyle amel eden ve bu emirlere isyan etmeyen varlıklardır. Onlar bu

¹⁰⁷ A. Habenneke, *el-Akîdetü'l-İslâmiyye*, Dimeşk 1983, s. 255-256.

¹⁰⁸ Bkz. İsrâ (17), 95.

¹⁰⁹ Suyûti, Ebü'l-Fazl Celâleddin Abdurrahman, *el-Habâik fi Ahbâri'l-Melâik*, Beyrut 1985, s. 8.

konuda eşittirler, aralarında tefrik yapılmaz. Bakara Sûresi'nde meleklerin arasında îman bakımından hiçbir ayırım olmadığı, Yahûdîlerin Cebrâil'e yaptıkları gibi yalnızca bir meleğe dahi düşman olan kimsenin, bütün meleklerle düşman olmuş sayılacağı belirtilmektedir¹¹⁰. Zaten insan meleklerin keyfiyetini rasyonalist bir açıdan bakarak tasavvur edemez. Onların gelişlerini, şekillerini vs. anlayamaz¹¹¹. Bu konuda vârid olan nasllara hiçbir ziyade yapmadan îman etmek mecburiyetindedir¹¹².

F. YAHUDİLİK, HİRİSTİYANLIK VE İSLAMİYET'TEKİ MELEK ANLAYIŞININ KISACA MUKAYESESİ

Yahudiler meleklerin, "Yaratılış Hadisesi"nin ikinci gününde, ateşten yaratıldığını kabul etmektedirler. Hıristiyanlar varlıkların yaratılışları konusunda meleklerin ilk sırada yer aldığını, onların yaratılış maddesinin ise duman ve ateş olduğuna inanmaktadırlar. İslam'da ise, meleklerin ne zaman yaratıldıkları kesin olarak bilinmemekle birlikte, Hz. Adem'e secde ile emrolunduklarından hareketle, ondan (Adem'den) önce yaratıldıkları hususu ortaya çıkmaktadır. Yaratılış maddesi ise "NUR"dur.

Her üç dinde de meleklerin genellikle insan suretinde ve din adamlarının beyaz elbiseleri ile parlak yüzlü bir genç şeklinde görüldüğü kabul edilmektedir. Hıristiyan ilahiyatçıları meleklerin görünümelerini üç ayrı tarzda yorumlamaktadır: Bazıları melek olarak görünen varlığın gerçekte melek değil, Tanrı'nın bizzat kendisi olduğunu; bazıları bunun, Tanrı'nın Oğlu İsa olduğunu; bazıları da Tanrı'nın, insana melek suretinde konuşması olduğunu ileri sürmektedirler. Hıristiyanlara göre melekler bazen bulut, bazen de bir yolcu şeklinde görünebilirler. İslam'da ise, meleğin bazen tanınmayan bir insan suretinde görüldüğü, bazen de Hz. Peygamber'in ashabından Dihyetü'l-Kelbî isminde bir kimse suretinde geldiği kabul edilmektedir. İslam Dini diğer iki dinde olmayan "meleğin aslî suretinde görünmesi hadisesi"ni benimsemekte ve Hz. Peygamber'in Cebrâil'i iki defa aslî suretinde gördüğünü belirtmektedir.

Her üç dine göre melekler, Tanrı tarafından imtihana tâbî tutulmuşlardır. Yahudi ve Hıristiyan dinlerine göre bu imtihan neticesinde Tanrı'nın emrine uygun hareket eden meleklerle "iyi melekler", âsî olanlara da "kötü melekler" denilmektedir. Bu dinlerde aynı zamanda meleklerin

¹¹⁰ Bkz. Bakara (2), 97-98.

¹¹¹ el-Eşkar, Ömer Süleyman, *Âlemü'l-Melâiketi'l-Ebrâr*, Kuveyt 1985, s. 69-70; İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-Fetâvâ*, Riyad 1961, V, 211.

¹¹² Ahmed Mustafa el-Merâğî, *Tefsîrü'l-Merâğî*, Mısır 1974, I, 86.

şöyle açıklamaktadır: "Allah, melekleri, kullarından dilediği kimseye, kendinden bir vahiyle 'Benden başka tanrı olmadığına dair (kullarımı) uyarın ve benden korkun' diye gönderir". Allah'ın insanlarla ilgili birçok vazifeyi meleklerle yüklemesi de bu hikmetin gerekçelerinden biridir. Mesela, rahimlerdeki ceninlere ruh üfleme, kulların amellerini mürakabe etmek, onları korumak, ruhlarını kabzetmek vs. Bizizm için gayb olmalarına rağmen, bize haber verdiği yaratıklarına iman etmemiz konusunda, Allah'ın bizi imana tabi tutması da bunlara ilave edilebilir. Zira Allah bize bu yaratıkların varlığını haber vermiştir ve bizi de onlara inanmakla mükellef kılmıştır"¹⁰⁷.

Beşerin tabiatı meleklerin tabiatına muhalif olduğu için Allah Teala vahyi insanlara ulaştırmada elçilerini doğrudan doğruya meleklerden seçmemiş; meleklerle insanlar arasında, yine insanlar cinsinden bir elçi görevlendirmiştir. Meleklerin insanlara ulaşması kolay değildir. Bunun için Cibril'in, kendi meleklik sıfatıyla gelmesi Hz. Peygamber'i çok meşakkat içerisinde bırakıyordu. Cibril'i, kendi suretinde gördüğü zaman korkmuş, hanımına gelmiş, ve "Beni örtünüz, beni örtünüz" demişti. Görülüyor ki, melek ve insan tabiatları birbirine zıt oldukları için, Allah (cc) elçisini insanların cinsinden göndermeyi takdir etmiştir. Eğer yeryüzünün sakinleri melekler olsaydı o zaman onlara "rasul" olarak melek gönderirdi"¹⁰⁸.

Meleklerle iman konusunda Suyûti'nin (911/1505) görüşlerini ise şöyle nakledebiliriz:

"Meleklerle iman etmiş olmak için:

1. Onların mevcudiyetini,
2. İnsanlar ve cinler gibi, Allah'ın kulları ve yaratıkları olduğu, ancak mükellefiyetlerini ve me'muriyetlerini Allah'ın takdir ettiği nisbette gerçekleştirebildiklerini,
3. Allah'ın, beşerden dilediği kimselere, meleklerden elçiler gönderdiğini kabul etmek gerekmektedir"¹⁰⁹ der.

Bunun için her müslümanın melekler arasında hiçbir ayırım yapmadan, onları sevmesi gerekir. Çünkü meleklerin hepsi, Allah'ın emriyle amel eden ve bu emirlere isyan etmeyen varlıklardır. Onlar bu

¹⁰⁷ A. Habenneke, *el-Akîdetü'l-İslâmiyye*, Dimeşk 1983, s. 255-256.

¹⁰⁸ Bkz. İsrâ (17), 95.

¹⁰⁹ Suyûti, Ebü'l-Fazl Celâleddin Abdurrahman, *el-Habâik fi Ahbâri'l-Melâik*, Beyrut 1985, s. 8.

konuda eşittirler, aralarında tefrik yapılmaz. Bakara Sûresi'nde meleklerin arasında îman bakımından hiçbir ayırım olmadığı, Yahûdilerin Cebrâîl'e yaptıkları gibi yalnızca bir meleğe dahi düşman olan kimsenin, bütün meleklerle düşman olmuş sayılacağı belirtilmektedir¹¹⁰. Zaten insan meleklerin keyfiyetini rasyonalist bir açıdan bakarak tasavvur edemez. Onların gelişlerini, şekillerini vs. anlayamaz¹¹¹. Bu konuda vârid olan nasllara hiçbir ziyade yapmadan îman etmek mecburiyetindedir¹¹².

F. YAHUDİLİK, HİRİSTİYANLIK VE İSLAMİYET'TEKİ MELEK ANLAYIŞININ KISACA MUKAYESESİ

Yahudiler meleklerin, "Yaratılış Hadisesi"nin ikinci gününde, ateşten yaratıldığını kabul etmektedirler. Hıristiyanlar varlıkların yaratılışları konusunda meleklerin ilk sırada yer aldığını, onların yaratılış maddesinin ise duman ve ateş olduğuna inanmaktadırlar. İslam'da ise, meleklerin ne zaman yaratıldıkları kesin olarak bilinmemekle birlikte, Hz. Adem'e secde ile emrolunduklarından hareketle, ondan (Adem'den) önce yaratıldıkları hususu ortaya çıkmaktadır. Yaratılış maddesi ise "NUR"dur.

Her üç dinde de meleklerin genellikle insan suretinde ve din adamlarının beyaz elbiseleri ile parlak yüzlü bir genç şeklinde görüldüğü kabul edilmektedir. Hıristiyan ilahiyatçıları meleklerin görünümelerini üç ayrı tarzda yorumlamaktadır: Bazıları melek olarak görünen varlığın gerçekte melek değil, Tanrı'nın bizzat kendisi olduğunu; bazıları bunun, Tanrı'nın Oğlu İsa olduğunu; bazıları da Tanrı'nın, insana melek suretinde konuşması olduğunu ileri sürmektedirler. Hıristiyanlara göre melekler bazen bulut, bazen de bir yolcu şeklinde görünebilirler. İslam'da ise, meleğin bazen tanınmayan bir insan suretinde görüldüğü, bazen de Hz. Peygamber'in ashabından Dihyetü'l-Kelbî isminde bir kimse suretinde geldiği kabul edilmektedir. İslam Dini diğer iki dinde olmayan "meleğin aslı suretinde görünmesi hadisesi"ni benimsemekte ve Hz. Peygamber'in Cebrâîl'i iki defa aslı suretinde gördüğünü belirtmektedir.

Her üç dine göre melekler, Tanrı tarafından imtihana tâbî tutulmuşlardır. Yahudi ve Hıristiyan dinlerine göre bu imtihan neticesinde Tanrı'nın emrine uygun hareket eden meleklerle "iyi melekler", âsî olanlara da "kötü melekler" denilmektedir. Bu dinlerde aynı zamanda meleklerin

¹¹⁰ Bkz. Bakara (2), 97-98.

¹¹¹ el-Eşkar, Ömer Süleyman, *Âlemü'l-Melâiki'l-Ebrâr*, Kuveyt 1985, s. 69-70; İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-Fetâvâ*, Riyad 1961, V, 211.

¹¹² Ahmed Mustafa el-Merâğî, *Tefsîrü'l-Merâğî*, Mısır 1974, I, 86.

yanılmaları ve günaha düşmeleri de mümkündür. İslam'da ise melekler, Hz. Adem'in yaratılışı anında Allah'ın kendilerinden Adem'e secde etmelerini istemesi, onlar için bir imtihan olarak değerlendirilmektedir. Melek olup olmadığı şüpheli olan (İblîs, âlûn gibi) bazı varlıklar hariç, diğer bütün melekler, secde etmek suretiyle bu imtihanı kazanmışlardır. Meleklerin ma'sumiyeti konusunda ise, bazı önemsiz görüşler dışında "Onlar Allah'a âsî gelmezler ve emrolundukları şeyleri yapmakla meşguldürler" (Tahrim, 4) ayeti doğrultusunda, bütün alimler arasında ittifak sağlanmıştır.

Eski Ahid'de ve Yeni Ahid'de anlatılan melek tasvirleri, Yahudi ve Hıristiyan resim sanatına da etki etmiş, ressamlar tarafından , beyaz elbise giymiş insan şeklinde, kanatlarıyla uçan parlak gençler olarak tasvir edilmişlerdir. Hıristiyanlıkta bu düşünce, Kilise ikonlarına kadar yansımıştır. İslam'da ise, diğer siritüel varlıklarda olduğu gibi meleklerin de tasvirleri ve resim sanatında kullanılması asla caiz görülmemiştir. Hele onların, kanatlı ve güzel kadınlar olarak resmedilmeleri, gerçeği yansıtmayan ve sadece güzellik kavramını işlemek için kullanılan bir vasıta olarak değerlendirilmiştir.

Yahudilik'te, "Allah Oğulları (melekler) insan kızlarının güzel olduklarını gördüler ve bütün seçtiklerinden kendilerine karılar aldılar" (Tekvin, 6, 2) sözüne dayanılarak, meleklerle bir cinsiyet atfedilmektedir. Hıristiyanlık'ta, meleklerin cinsiyetsiz ve ölümsüz olduğu kabul edilmektedir. İslam'da ise meleklerle cinsiyet atfedilmemekte, fakat ölümlü oldukları kabul edilmektedir.

Yahudi ve Hıristiyan dinlerinde, meleklerin kanatlarından ve uçmalarından bahsedilmesinin, onların sür'atlerine işaret ettiği belirtilmiştir. İslam'da ise, Kur'an'ın ve hadislerin beyanlarıyla meleklerin, gerçekten kanatlarının olduğu, bunların basit bir mecazilik kavramı içerisine sıkıştırılmayacağı vurgulanmıştır. Meleklerin, uçmaktan ziyade, yeryüzüne inmeleri ve semaya urûc etmeleri mes'elesi söz konusu edilmiştir.

Meleklerin ikametgahları konusunda, her üç din de aynı görüşte birleşmekte ve gökler alemini onların ikametgahı olarak kabul etmektedirler. Ancak Hıristiyanlık'ta, bazı Kilise Babaları tarafından yorumlar yapılarak, kimisi meleklerin göğün yedinci katında, kimisi üçüncü katında, kimisi de her melek gurubunun bir katta olmak suretiyle göğün katlarına dağılarak ikamet ettiklerini belirtmektedirler. İslam'da

meleklerin her biri için bilinen bir makamın olduğunu ve onların her birinin bu makamlarda sıra sıra durarak Allah'ı tesbih ettikleri kabul edilmektedir (bkz. Saffat, 164-166).

Her üç dinde de, meleklerle ibadet etme hareketi hoş görülmemiş ve ibadetin sadece Tanrı'ya yapılması gerektiği vurgulanmıştır.

Hıristiyanlık ve İslam'a göre de melekler yemezler ve içmezler. Ancak Yahudilik'te bu varlıkların "men (kudret helvası)" isminde yiyeceklerinin olduğu belirtilmektedir. İslam'a göre melekler uyumazlar, utanma, sadece Allah'ın izniyle ve dilediği kimseler için şefaet etme, lânet etme, seyme ve ümitle korku arasında bulunma, son derece güzel olma gibi özelliklere sahiptir.

Her üç dinde de meleklerin kesin bir sayı ile ifadesi mevcut değildir. Ancak bu varlıkların sayılamayacak kadar çok olduğu belirtilmektedir. Bu çokluk, Yahudilik'te ve Hıristiyanlık'ta "binlerce birler ve onbinlerce onbinler" cümlesinde ifadesini bulmaktadır. İslam'da ise, "Rabbinin ordularının sayısını kendisinden başkası bilemez" (Müddessir, 31) ayetiyle bu miktar gizli fütulmuştur; ancak Hz. Peygamber'den ve ashabının bazılarından gelen birçok rivayetten anlaşıldığına göre, meleklerin sayılamayacak kadar çok olduğu hususu ortaya çıkmaktadır.

Yahudi ve Hıristiyan dinlerinde melekler aynı tasnif prensibine tâbî tutulmuşlardır. Bunlar melekleri, her biri üçer sıradan meydana gelen üç gruba ayırmışlardır: 1. grubu: Kerubiler, Serafileler, Tahtlar; 2. grubu: Egemenlikler, Gerçekler, Güçler; 3. grubu ise: Prenslükler, Baş melekler ve diğer melekler oluşturmaktadır. İslam'daki melek tasnifi ise; 1. Hz. Peygamber'in emir ve nehyine muhatap olduğu, 2. Hz. Peygamber'in sadece emrine muhatap olduğu, 3. Hiçbir peygamberin, ne emrine, ne de nehyine muhatap olduğu melekler tarzında tanzim olunmuştur.

Her üç dinin kutsal kitabı da, ihtiva ettikleri melek isimleri açısından mutabakat içerisindedirler. Çünkü Eski Ahid, Yeni Ahid ve Kur'an'da sadece Cebraîl ve Mikâil'in isimleri geçmektedir. Eski Ahid'de bu iki meleğin dışında kendi ismiyle anılan bir tek "Rafael" vardır ki o da apokrif kitaplardan Tobit'in Kitabı'nda yer almaktadır. Kendilerine bir sıfatla telmihte bulunulan melekler de vardır ki, mesela, Yahve'nin Meleği, Ölüm Meleği (Melek al mawet), Kerubiler, Serafileler, Azazel, Koruyucu Melekler, Mesajcı Melekler, Barış ve Şer Melekleri bunlardandır. Yeni Ahid'de de aynı usulle, Cebraîl ve Mikâil'in dışında, Rabb'in Meleği, Ölüm Meleği, Koruyucu Melekler, Yedi Kilise'nin Melekleri, Kendilerinde Yedi

Son Bela Olan Yedi Melek, Kendilerine Yedi boru verilen Yedi Melek gibi isimler zikredilmektedir. İslam'da ise, Kur'an'da zikredilen Cebrâîl ve Mikâîl'in dışında, hadislerde büyük melekler olarak belirtilen Azrâîl ve İsrâfîl'den söz edilmektedir. Bunlardan başka, görevlerinden kaynaklanan isimlerle anılan bazı melekler daha vardır ki, bunları da: Kirâmen Kâtîbîn, Hafeza, Münker-Nekir, Mukarreb Melekler, Hameletü'l-Arş Melekleri, Cennetin Bekçisi Melekler, Cehennem Bekçisi Melekler, Hârût ve Mârût, el-Âlûn ve Müheyemûn, Seyyah Melekler, el-Mele'ül-a'lâ, Dağların Meleği, Yer ve göklerin müvekkili olan Melekler, Rahimlerdeki ceninlerin müvekkili olan Melekler, Kabirlere Müvekkel Melekler, Kur'an'a Müvekkel Melekler, Rızıklara Müvekkel Melekler, Namaza Müvekkel Melekler, Cenazeye Müvekkel Melekler vs. diye sıralamak mümkündür.

"Melek" yerine kullanılan diğer dillerdeki terimler yapı itibariyle farklı olmalarına rağmen, mana açısından "mesajcı, haberci, aracı" anlamlarına gelmektedirler. Böyle bir mana birliğine sahip bu terimler, her üç dinde de meleklerin görevlerine işaret etmektedir. Kullanmış olduğu isimlerde böyle bir mana birliği olan bu üç dinde, meleklerin görevleri konusunda da büyük ölçüde bir benzerlik bulunmaktadır. Ancak Eski Ahid ve Yeni Ahid'de, meleklerin aracılık yaptığı şahıslar sadece peygamberlerle sınırlandırılmamakta, aynı zamanda Tanrı ile insanlar arasında da bu aracılığı ifa etmektedirler. İslam'da ise bu aracılık sadece Allah ile peygamberler arasında vâkî olmaktadır.

Meleklerin görevleri genel olarak, vahiy getirme, mü'minleri koruma ve onlara yardımcı olma, yapmış oldukları iyi ve kötü amelleri tesbit etme, Allah'ı övme ve O'nu tesbih etme vs.dir. Kısacası melekler, dünyayı ve içindekileri idare etmede Allah'ın ordusudur. Sonuçta meleklerin tüm hizmeti dolaylı olarak insanadır. Çünkü Tanrı'nın zâtının, hiçbir varlığın hizmetine ihtiyacı yoktur. Nitekim insanların ibadetlerindeki gaye de budur. Çünkü şükredenin şükürü kendisine fayda verir; küfredenin küfrü de yine kendisine zarar verir. Allah'ın yüceliği ne şükredenin şükürüyle artar, ne de küfredenin küfrüyle azalır. Allah her ikisinden de müstağnîdir.

SONUÇ

"Melek inancı" konusunun bütün yönleriyle ele alınıp incelenmesi neticesinde, kâinatın yaratıldığı andan itibaren, meleklerin veya benzeri rûhî varlıkların çeşitli vasıflar altında dünya sahnesinde rol aldıkları müşahade edilmektedir. İnsanlık tarihi boyunca, ilahi olsun, gayr-i ilahi olsun, bir inanca sahip olan her toplumda, bu rûhî varlıkların

mevcudiyetine inanıldığı kanaatine varılmıştır. Semavî dinler olarak kabul edilen Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam dinlerinde meleklerin varlığı, Hz. Adem'in yaratılışından önceye uzanmakta, ilk rolleri de ona secde ile emrolunmaları şeklinde belirlemektedir. Secde ile emrolunmaları hadisesi onlar için bir imtihan olma özelliği taşımakta, bu imtihan sonucunda ise, Allah tarafından kendilerine çeşitli görevler tevcih edilmektedir. Dünya nizamının düzenli bir şekilde yürümesi için, emrolundukları işleri yerine getirme faaliyetine koyulmuşlar, kıyâmete kadar da bu mükellefiyetin idraki içerisinde olacak biçimde programlanmışlardır.

Şunu peşinen kabul etmek gerekir ki, materyalist düşüncenin ötesinde, manevî bir alemin mevcudiyetini kabul edip bir disiplin müvacehesinde takdim edilen inanç sistemlerinde, meleklerin mevcudiyetini inkar etmek, o sistemi olduğu gibi inkar etmek demektir. Hele bu gerçek, ilahi dinler açısından düşünülecek olursa daha da önem arz etmektedir. Çünkü , tanrısız, vahiy-siz ve peygambersiz bir din düşünülemez. Vahyi Tanrı'dan alıp peygambere ulaştırmada aracılık vazifesi yaparak dinin bel kemiğini oluşturan meleğin mevcut olmadığı ilahî bir hak din hiç tasavvur edilemez.

Bu husus, üç semavi dinin kutsal kitapları tarafından da açık bir şekilde ispat edilmektedir. Çünkü hem Eski ve Yeni Ahid'ler, hem de Kur'an-ı Kerim, meleklerin kabul edilmediği ve gerek dolaylı olarak, gerekse doğrudan doğruya meleklerin söz konusu edildiği cümle ve ayetlerin çıkarıldığı bir atmosfer içerisinde düşünüldüğü takdirde, bu kitapların semavîlik ve vahyîlik özelliklerini nasıl kaybedeceği, dolayısıyla insanların yazmış olduğu kitaplarla bir farkının kalmayacağı hususu hemen göze çarpar. Nitekim Allah'tan geldiği şekliyle muhafaza edilemeyen Eski ve Yeni Ahid'lerin, meleklerden soyutlanmış olan bazı bölümlerinde bu gerçek apaçık müşahede edilmektedir. Hatta öyle ki, bu durumun ne kadar önemli olduğunun farkında olan Kutsal Kitap yazarları, kendi hayal dünyalarında bir melek alemi oluşturmak suretiyle, yazmış oldukları metinlere bir ilahîlik kazandırma çabası içine girmişlerdir. Kur'an-ı Kerim'de ise, bir dinin ilahîlik vasfı taşıması için melkelerin varlığının kabul edilmesi gerektiği, çeşitli sebeplerle vurgulanmakta ve meleklerin varlığını inkar edenlerin dinin dışına çıkacağı hususu belirtilmektedir.

Melek kavramı, "meleklerin özellikleri, sayısı, sınıflandırılması ve görevleri" alt başlıklarıyla, her üç dinin kendi kriterlerine göre düşünüldüğünde, bu dinlerin bu konularda birbirlerine benzeyen ve birbirlerinden farklı olan yönleri bulunduğu görülmektedir. Yahudilik'teki

melek inancının Bâbil esareti döneminde İran ve Bâbil inançlarının etkisi altında kaldığı ve bir değişime uğradığı müşahade edilmektedir. Hatta o dönemde, Yahudilik'te sadece melek inancı açısından değil, ahiret inancı ve diğer rûhî varlıklar inancı konusunda da çeşitli gelişmeler olmuştur. Hıristiyanlık'taki melek inancı ise, Yahudiliğin etkisi altında kalmış ve "Rabbin Meleği", "Kerubiler", "Serafilere" gibi melek isimleriyle, meleklerin tasnifi listesinde tam bir ortak tutum içerisine girmişlerdir. İslam'da ise, diğer dinlerle çok nadir bazı benzerliklerin bulunduğu farkedilmiş olsa da ayet ve hadislerin net çizgileri, bu dinin melek inancı ile ilgili önemli farkını gözler önüne sermektedir. Bu hususlar, "Karşılaştırma" bölümünde belirtilmiştir.

Son olarak şunu ifade etmeliyiz ki, bütün toplumlarda "görünmeyen varlıklar düşüncesi" mevcuttur. Ancak bunlar, "melek, cin, şeytan, rûh" gibi varlıklar olarak birbirine karıştırılmıştır. İlahî dinlerde her ne kadar bunların özellikleri netleşiyorsa da bu, İslam'da daha bir olgunlaşmıştır. Yani, melek melektir, cin cindir, şeytan da şeytandır. Her varlık kendi özellikleri doğrultusunda ele alınmıştır. Bununla birlikte her üç dinde de, aynı ehemmiyette olmasa da melek inancı, iman esasları arasında sayılmış; bu varlıkları inkar eden kimseler, mesela İslam'da dinin dışında kabul edilmiş, diğer iki din tarafından da "boş inançlılar" olarak vasedilmişlerdir. Melek inancı, sadece manevî düşüncede kalmayıp, insanın edebî ve sanat hayatına da yansıyor, resim ve edebiyat sahalarında bile çeşitli tasvirleri yapılmıştır. Bu varlıklar her toplumun inanç ve yaşayış tarzına göre şekillenmiş ve genellikle saflığı, temizliği, günahsızlığı vb. sembolize eder olmuştur. Sonuçta insanın doğumundan ölümüne kadar, her an kendisiyle beraber olan bu varlıkların mahiyetini bilmesi veya bilmesede buna mutlaka inanması gerektiği hususu, her üç dinin bu konudaki açıklamaları ele alınıp karşılaştırması yapılarak ortaya konmuştur.